

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο άνθρωπος, «βασιλιάς της δημιουργίας» την οποία χειρίζεται προς όφελός του, προχωρημένη αιχμή της βιολογικής εξέλιξης, έγινε «κύριος και κτήτορας» της προϋπάρχουσας τάξης: πολλαπλασίασε τα ζωντανά είδη που εξημέρωσε και εξολόθρευσε εκείνα που παρέμειναν άγρια· άντλησε την ενέργειά του από την ίδια την άψυχη ύλη, ανέτρεψε τα φυσικά τοπία και μεταμόρφωσε τον πλανήτη. Αυτή η προσωπογραφία είναι αποκλειστικά η δική μας σε τούτο το τέλος του 20ού αιώνα, όταν η κατάχρηση των ανθρωπίνων προνομίων αρχίζει να μας εμπνέει ανησυχία.

Η εμφάνιση όμως του ανθρώπινου είδους ανάγεται στα τρία εκατομμύρια χρόνια πριν. Η πηγή της υπεροχής του μπορεί, βέβαια, να εντοπιστεί στις μακρινές εποχές της διαμόρφωσης των ιδιαίτερων εκείνων ικανοτήτων που την κατέστησαν δυνατή: από την κατάκτηση της όρθιας στάσης, που απελευθέρωσε το χέρι και ευνοούσε την ανάπτυξη του εγκεφάλου, ως τα πρώτα εργαλεία, με τα οποία η ιδιοφυΐα του είδους μας θα ισοστάθμιζε σταδιακά τις φυσικές μας αναπηρίες του «γυμνού πιθήκου». Παραμένει, ωστόσο, ένα τεράστιο χρονικό διάστημα άδηλης πορείας, ολόκληρη δηλαδή η Παλαιολιθική Εποχή με τις εκατοντάδες χιλιετίες της, που παρεμβάλλεται ανάμεσα στην εμφάνιση του ανθρώπου και στην ανάληψη εκ μέρους του της ευθύνης για τη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος. Η διαχείριση αυτή, η οποία μας φαίνεται σήμερα αυτονόητη, υπήρξε εντούτοις καρπός μιας διαδικασίας «της τελευταίας στιγμής», ένας καρπός που «έδωσε» στην Εγγύς Ανατολή μόλις δώδεκα χιλιάδες χρόνια πριν, όταν πραγματοποιήθηκε εκείνο που ονομάζουμε, μετά τον Gordon Childe, «Νεολιθική Επανάσταση».

Πράγματι, στην Παλαιολιθική, όσο σημαντική και αν είναι η διάρκεια που χωρίζει τα χονδροειδή εργαλεία από βότσαλα του αφρικανικού πολιτισμού των κροκαλών (*pebble culture*), ηλικίας δύο εκατομμυρίων χρόνων, από την πολύ περισσότερο εκλεπτυσμένη λίθινη και οστέινη εργαλειοτεχνία και από

την καλλιτεχνική παραγωγή της Μαγδαλένιας περιόδου, ηλικίας δεκαοκτώ χιλιάδων χρόνων, τα δυο αυτά άκρα συνδέει ένα κοινό χαρακτηριστικό: οι ανθρώπινες ομάδες κυνηγούν, ψαρεύουν, συλλέγουν καρπούς, απομυζούν δηλαδή στο μέτρο των αναγκών τους, όπως κάθε άλλο θηρευτικό είδος, τη διατροφική βάση της επιβίωσής τους. Οι οικογενειακές «μικροομάδες» αντισταθμίζουν με την κινητικότητα τους την παροδική εξάντληση των άγριων πόρων σε έναν τόπο: εκτός και αν τα αποθέματα είναι τόσο άφθονα και τόσο καλά κατανεμημένα στη διάρκεια του έτους ώστε να επιτρέπουν ήδη τις σταθερές εγκαταστάσεις, όπου εναλλάσσονται, ανάλογα με τις εποχές, ποικίλες στρατηγικές πρόσκτησης.

Δεν είναι όμως σε θέση να αποκτήσουν οι ομάδες αυτές παρά μόνον ό,τι τους παρέχει έτοιμο η φύση. Η αφθονία και η έλλειψη αποτελούν φαινόμενα ανέλεγκτα από τον άνθρωπο· οι πηγές τους κρίνονται απρόσβλητες και οι συνέπειές τους απρόβλεπτες. Παρ' όλη την πρόοδο των νοητικών του δομών και της τεχνολογίας του, και παρ' όλες τις παρατηρήσεις που θα πρέπει να έκανε γύρω από τη φυσική διαδικασία της αναπαραγωγής, ο άνθρωπος της Παλαιολιθικής δεν επιχείρησε ποτέ να συμβάλει ο ίδιος στον πολλαπλασιασμό των ζώων και των φυτών που κατανάλωνε.

Η συνειδητή υπεροχή του πάνω στο ζωικό βασίλειο είναι, ωστόσο, έκδηλη από καιρό. Εδώ και περισσότερο από εκατό χιλιετίες, ο άνθρωπος θάβει τους νεκρούς του. Είτε πρόκειται ήδη για μια πίστη στην επιβίωση πέρα από τη φυσική του εξαφάνιση είτε για την απλή επιθυμία να διατηρήσει για λίγο την ανάμνηση του εκλιπόντος, γίνεται πάντως αισθητή η ικανότητα της ανθρώπινης σκέψης να αποσπάται από το φυσικό παιχνίδι των γενεών, να διαλογίζεται την κατάστασή της και να μαρτυρεί, με ασυνήθιστες πρακτικές, ότι ο άνθρωπος δεν είναι ένα ζώο όπως τα άλλα. Επιπλέον, ο άνθρωπος της Ανώτερης Παλαιολιθικής αποδεικνύει με την τέχνη του ότι η ίδια η φύση έχει γίνει για αυτόν ένα θέαμα: ότι βίσονες, άλογα και μαμούθ δεν αποτελούν μόνο ενδεχόμενα θηράματα, αλλά και «μορφές» που αναπαράγει το χέρι του στα τοιχώματα των σπηλαίων· και ότι, εντέλει, η εικονοπλασία αυτή έχει κάποιο νόημα. Μια σύλληψη του κόσμου διαφαίνεται πίσω από τις συγκεκριμένες παραθέσεις εικόνων που δεν ενέχουν τίποτε το τυχαίο, μια πράξη γνώσης βάζει σε τάξη τη φυσική αφθονία των ζωντανών μορφών. Με λίγα λόγια, ο άνθρωπος υπήρξε ικανός χωρίς αμφιβολία από παλιότερα να «δίνει νόημα» στο σύμπαν, μόνο που η ικανότητά του αυτή δεν έχει αφήσει πρωιμότερα ορατά ίχνη.

Αν επανέλθουμε, όμως, από τη νοητική του υπεροχή στην καθημερινή ζωή, ο κυνηγός για να επιβιώσει είναι υποχρεωμένος να αναζητήσει το ζώο και το φυτό εκεί όπου αυτά υπάρχουν· να ακολουθήσει ενδεχομένως τα κοπάδια με τους βίσονες ακριβώς όπως έκαναν, μέχρι πρόσφατα ακόμη, στις αυθόρμητες μετακινήσεις τους οι Ινδιάνοι της Αμερικής. Εκτός και αν, για να αρπάξει τη

λεία του, παραφυλάξει κοντά στον βράχο του Σολυτρέ τα άγρια άλογα που διέρχονται από το υποχρεωτικό εκείνο πέραςμα. Ή αν, ως ψαράς, περιμένει, όπως κάθε χρόνο την ίδια εποχή, στη βραχοσκεπή της κοιλάδας του Βεζέρ, να ανέβει ο σολωμός το ποτάμι. Με λίγα λόγια, ενώ εκμεταλλεύεται με μεγάλη εμπειρία τα φυσικά φαινόμενα, δεν έχει τη δύναμη να τα μεταβάλει, ούτε καν να παρέμβει στην πορεία τους. Η υπεροχή του στη φύση υφίσταται ως απλός τιμητικός τίτλος. Ο άνθρωπος παραμένει ουσιαστικά χωρίς εξουσία επάνω της.

Έχουμε αντίθετα αντιληφθεί από καιρό την εκπληκτική επανάσταση που αποτέλεσε, από την άποψη αυτή, η νεολιθική επινόηση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Μια επανάσταση, πρώτα από όλα, μέσα από τα αποτελέσματά της, η ανάλυση των οποίων έχει πια γίνει κοινότητα:

- Βιοτικοί πόροι που πλέον «παράγονται», αποσπώνται δηλαδή σε μεγάλο βαθμό από το τυχαίο της αυθόρμητης παρουσίας τους στο περιβάλλον (ως έναν βαθμό πάντοτε, καθώς ποτέ κανείς δεν μπόρεσε να ελέγξει το κλίμα ούτε και τις φυσικές καταστροφές...).

- Ένα διατροφικό απόθεμα από «ήμερα» φυτικά και ζωικά είδη, το οποίο μπορεί, κατά συνέπεια, να επαυξηθεί και να ανανεωθεί με την απλή ανθρώπινη πρωτοβουλία, ανάλογα με τις ανάγκες και τις τεχνικές δυνατότητες των ολοένα πολυπληθέστερων κοινοτήτων.

- Μια πρωτοφανής κατάκτηση της διάρκειας, που αντικατοπτρίζεται στην κατά προτίμηση επιλογή όσων από τα εξημερωμένα φυτικά είδη μπορούν να αποθηκευθούν, όπως π.χ. τα δημητριακά, και να διασφαλίσουν έτσι τον ανεφοδιασμό από τη μια εποχή στην άλλη.

- Η δυνατότητα που παρέχουν ορισμένα ζωικά είδη, από τη φύση τους αγελαία και μετακινούμενα, να συμβάλλουν, όταν η κτηνοτροφία επιτρέπει τον έλεγχο και την κατεύθυνση των κινήσεων του κοπαδιού, σε μια μεγαλύτερη αύξηση του χώρου, την οποία θα εκμεταλλευθεί ο ποιμενικός νομαδισμός.

Οι νέες ευκαιρίες που παρείχε η παραγωγή των μέσων επιβίωσης μπορούσαν να βελτιώνονται ολοένα και περισσότερο: πρόκειται, με δυο λόγια, για μια αξιοσημείωτη και γρήγορη καθιέρωση της ισχύος της ανθρωπότητας απέναντι στους οικολογικούς εξαναγκασμούς, από τους οποίους θα αποδεσμεύεται πλέον σταδιακά. Σιγά-σιγά, στην άγρια φύση θα αντιταχθεί ένα κομμάτι γης, ελάχιστο στην αρχή, αλλά διαρκώς αυξανόμενο, δουλεμένο, «εκπολιτισμένο» και αναμορφωμένο από την ανθρώπινη δράση και εκμετάλλευση. Έχει ξεκινήσει μια διαδικασία κατάκτησης, που κάνει τους σημερινούς γεωγράφους να υποστηρίζουν ότι τίποτα πια στον κόσμο μας δεν μοιάζει με αυτό που θα πρέπει να υπήρξε άλλοτε η άγρια φύση. Η καταστροφή του δάσους του Αμαζονίου, που βρίσκεται σε εξέλιξη, αποτελεί αναμφίβολα την πιο πρόσφατη ανησυχητική μεταμόρφωση, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης διαδικασίας.

Το διάστημα που χωρίζει, στη χρονολογική κλίμακα του είδους μας, τα

πρώτα αγροτικά χωριά από τους πρώτους αστικούς και κατόπιν βιομηχανικούς πολιτισμούς είναι, πράγματι, πολύ μικρό. Αν δεχθούμε ότι, στην πορεία της κυριαρχίας μας πάνω στη Γη, η αποφασιστική καμπή πραγματοποιήθηκε στη Νεολιθική και ότι εμείς είμαστε οι κληρονόμοι αλλά και το άμεσο αποτέλεσμα της, τότε σε αυτήν την περίοδο θα πρέπει να αναγάγουμε τις απαρχές της «ιστορίας» μας.

Αποτελεί μια αναμφίβολα τρέχουσα πρακτική να αντιπαράθεται οι «ιστορικοί» πολιτισμοί, εκείνοι δηλαδή που γνώρισαν τη γραφή, στους λεγόμενους «λαούς χωρίς ιστορία», που προηγήθηκαν της γραφής ή και την αγνοούν ακόμη. Γι' αυτό, όπως πιστεύουμε όλοι, «η Ιστορία αρχίζει στη Σουμερία». Πρόκειται ωστόσο εδώ για μια προκατάληψη των επιγραφολόγων και των έμπειρων στην ερμηνεία των κειμένων ιστορικών, οι οποίοι εφαρμόζουν στη μελέτη του παρελθόντος διαχωρισμούς των δικών μας ακαδημαϊκών επιστημονικών κλάδων. Στην πραγματικότητα, οι δικές μας ερευνητικές μέθοδοι είναι εκείνες που διαφέρουν για τις περιόδους πριν και για εκείνες μετά τη γραφή. Χωρίς τη συνδρομή των γραπτών κειμένων, η Προϊστορική Αρχαιολογία στρέφεται σε άλλες γνωστικές προσεγγίσεις, των φυσικών ή φυσικοχημικών επιστημών, για να βοηθηθεί στη χρονολόγηση και την ανάλυση των μεταβολών. Ωστόσο, οι μεταβολές αυτές είναι σημαντικές και ταχείες στη Νεολιθική. Ένας πρωταρχικός στόχος του παρόντος βιβλίου είναι να καταδείξει ότι από τη Νεολιθική, ακριβώς, Επανάσταση έλκει τις ρίζες της η παρούσα κατάσταση του ανθρώπινου είδους: όχι μόνο στον τομέα της εκμετάλλευσης του περιβάλλοντος, όπως προτεινάμε ήδη, αλλά και ως προς τον ίδιο τον πολιτισμό και τις νοητικές του δομές.

Για τον λόγο αυτό, η εξέταση του παρελθόντος, στην Προϊστορία όσο και αλλού, δεν είναι ουδέτερη. Κάθε πολιτισμός, σε κρίσιμες ιδιαίτερα περιόδους, αναζητά τις πηγές του στα βάθη του παρελθόντος, με σκοπό να κατανοήσει τον εαυτό του. Η κλασική Αρχαιότητα έπαιξε πολύ καιρό για τη Δύση τον ρόλο της καταξίωσης, του στηρίγματος και της γοητευτικής καταγωγής. Γνωρίζουμε σε ποιον βαθμό η φαντασιακή παραγωγή των Γάλλων επαναστατών του 1789 άντλησε τα πρότυπά της από την Αρχαιότητα, όπως ακριβώς και η ανθρωπιστική παιδεία που έχει τόσο διαποτίσει την εκπαίδευσή μας.

Υπάρχει, άραγε, στον σύγχρονο συρμό της Προϊστορίας, κάτι περισσότερο από ένα φαινόμενο μόδας, το οποίο θα μπορούσε να κατευνάσει τους βαθύτερους φόβους και τις αμφιβολίες του τέλους της χιλιετίας μας; Μήπως χρειάζεται να πάμε «πιο μακριά», για να κατανοήσουμε πού βρισκόμαστε, πού ακριβώς επισυνέβη η μετάλλαξη εκείνη από την οποία πηγάζει η δύναμή μας; Ο προϊστοριολόγος θα γινόταν, στην περίπτωση αυτή, όργανο μιας «ανάμνησης», με την ψυχαναλυτική σχεδόν έννοια του όρου.

Η αντιπαράβολή της αρχαιολογίας και της ψυχανάλυσης δεν είναι και-

νούργια. Ο ίδιος ο Freud προσέτρεξε σε αυτήν για να κάνει κατανοητή την ψυχανάλυση. Η νεύρωση, υποστήριζε, θεραπεύεται με μια «αρχαιολογία» του ατόμου, η οποία επαναφέρει στη συνείδησή του τις ξεχασμένες αναμνήσεις της παιδικής του ηλικίας, εκεί όπου παγιώθηκαν οι νοητικές και συναισθηματικές εκείνες συμπεριφορές που έγιναν, στη συνέχεια, επαναλαμβανόμενες και διαταρακτικές, ακριβώς επειδή η πηγή τους παρέμεινε στο ασυνείδητο. Η διαφορά μεταξύ ψυχανάλυσης και αρχαιολογίας, προσέθετε ωστόσο, έγκειται στο ότι ο Αγαμέμνων και η Κλυταιμνήστρα δεν είναι πλέον παρόντες για να επωφεληθούν από τη διαδικασία ανάκλησης των αναμνήσεων! Θα μπορούσε να απαντήσει κανείς ότι η ανθρωπότητα, ως πραγματικό συλλογικό υποκείμενο της επιστροφής αυτής στις ρίζες, είναι πάντοτε παρούσα: και ότι, αν θέλουμε να παραλληλίσουμε, όπως κάνουμε συχνά και σε άλλους τομείς, αυτό που ισχύει για το άτομο με εκείνο που ισχύει για το είδος, οφείλουμε να διατηρήσουμε μέχρι τέλους και τους δυο όρους της αναλογίας... Είναι λοιπόν δυνατό να υπάρχει στην αρχαιολογική έρευνα μια λειτουργία «συλλογικής ψυχανάλυσης», εφόσον η γνώση που αποκομίζεται επιτρέπει πραγματικά να διαφωτιστεί το παρόν.

Δεν αρκεί πράγματι να τοποθετήσουμε απλώς στον χώρο και στον χρόνο τις απαρχές και την πορεία της Νεολιθικής Επανάστασης, ούτε να απαριθμήσουμε τις οικολογικές συνέπειες των νέων της στρατηγικών. Το εγχείρημα αυτό έχει ήδη προχωρήσει ικανοποιητικά. Η μετάλλαξη στην οποία αναφερόμαστε δεν αφορά μόνο την παραγωγή των μέσων επιβίωσης και τις συνακόλουθες τροποποιήσεις του τοπίου. Όλοι οι τομείς της ανθρώπινης ζωής επηρεάστηκαν συνολικά, από τους πιο υλικούς ως τους συμβολικότερους. Κατοικία, τεχνικές, δημογραφία, κοινωνικές δομές και κατοίκηση του χώρου, προϊόντα της τέχνης και της θρησκείας επηρεάστηκαν εξίσου. Οι πολυάριθμες παράμετροι αυτής της συνολικής μεταμόρφωσης είναι τόσο στενά αλληλένδετες, ώστε πολύ δύσκολα μπορεί να αξιολογηθεί ξεχωριστά η σημασία της καθεμίας, να διαχωριστούν οι αιτίες από τα αποτελέσματα και να γίνουν κατανοητές οι συναρθρώσεις τους. Τις δυσκολίες επιτείνει το γεγονός ότι η «νεολιθικοποίηση»* πραγματοποιήθηκε, στα διάφορα σημεία του κόσμου, μέσα από ένα πολύπλοκο παιχνίδι, αφενός αποφασιστικών αλλαγών σε ορισμένες εστίες-λίκνα και αφετέρου της ίδιας της διάδοσής τους πολύ μακριά από τις εστίες αυτές. Η νεολιθικοποίηση της Ευρώπης, για παράδειγμα, είναι ακριβώς το αποτέλεσμα μιας τέτοιας διάδοσης. Στην Ευρώπη, όμως, είναι που πρωτοκαθορίστηκε και μελετήθηκε η Νεολιθική, από Δυτικούς ερευνητές των αρχών του

---

* Σ.τ.Μ.: Πρόκειται για τον όρο «néolithisation», που παραπέμπει στη διαδικασία διαμόρφωσης και διάδοσης του νεολιθικού τρόπου ζωής.

20ού αιώνα. Όλα τα εξωγενή της χαρακτηριστικά, τα οικονομικά, όπως η γεωργία και η κτηνοτροφία, ή τα τεχνικά, όπως η λείανση του λίθου και η κεραμική, εμφανίστηκαν έτσι ταυτόχρονα στην Ευρώπη. Σε συνδυασμό, επιπλέον, με τις εκεί τοπικές πολιτιστικές επιβιώσεις και τις αυτόνομες τεχνολογικές δημιουργίες, τα χαρακτηριστικά αυτά διαμόρφωσαν ένα δυσνόητο σύνολο. Παρ' όλα όσα έχουν διατυπωθεί, η ευρωπαϊκή Νεολιθική αποτελεί τυπική περίπτωση μιας «δευτερογενούς νεολιθικοποίησης», που παρέχει μεν όλα τα στοιχεία για μια συζήτηση σχετικά με τους μηχανισμούς διάδοσης, δεν αρκεί όμως για να κάνει κατανοητή την ίδια τη Νεολιθική Επανάσταση. Ακριβώς όπως η εκβιομηχάνιση της Ιαπωνίας δεν αποκαλύπτει πολλά για την ευρωπαϊκή Βιομηχανική Επανάσταση, από την οποία ωστόσο έλκει την καταγωγή της.

Από εδώ πηγάζει επομένως το ενδιαφέρον της μελέτης του συγκεκριμένου φαινομένου στην Εγγύς Ανατολή, και ιδιαίτερα στην περιοχή της Συροπαλαιστίνης: επειδή σε αυτό το μέρος του κόσμου πρωτοεμφανίστηκε, χωρίς εξωτερική παρεμβολή ούτε επίδραση που να το πυροδοτήσει ή να το επιταχύνει. Όλες οι άλλες εστίες νεολιθικοποίησης στον κόσμο φαίνονται, με τις σημερινές μας γνώσεις, οψιμότερες. Εάν μάλιστα ο Gordon Childe ήταν ήδη το 1925 σε θέση να τοποθετήσει στην Εγγύς Ανατολή «την αυγή του ευρωπαϊκού πολιτισμού», πολύ περισσότερο εμείς μπορούμε να αναγνώσουμε εκεί τις καταβολές μας και, συγχρόνως, τις καταβολές ενός πολιτισμικού προτύπου που δεν σταμάτησε έκτοτε να εξαπλώνεται, μέχρις ότου έγινε πλανητικό, με τη διπλή έννοια: των νοητικών και τεχνικών του κατακτήσεων καθώς και των, εντέλει, «νευρωτικών» του συνεπειών. Η ανησυχία για τον Τρίτο Κόσμο που ξεριζώθηκε προοδευτικά από το παρελθόν του παρέχει, στις μέρες μας, μια θεαματική απόδειξη των συνεπειών αυτών. Για τον ίδιο λόγο είναι δυνατόν να μιλάμε για μια ανάμνηση που ενδιαφέρει ολόκληρη τη σύγχρονη ανθρωπότητα, όταν φαινομενικά δεν κάνουμε άλλο από το να αναπολούμε την «παιδική ηλικία» του πολιτισμού μας.

Από τις πρώτες ανασκαφές στα νεολιθικά στρώματα της Ιεριχούς και παρά την πάροδο πενήντα χρόνων έρευνας στην Εγγύς Ανατολή, τα πράγματα απέχουν ακόμη πολύ από το να είναι σαφή. Στην αρχή, όπως σε κάθε έρευνα με φτωχή τεκμηρίωση, οι ερμηνείες παρέμειναν ευρέως υποθετικές, καθώς οι ερευνητές συμπλήρωναν τα κενά των γνώσεών τους με έναν θεωρητικό εξοπλισμό, που τις περισσότερες φορές αντανάκλυνε την κυρίαρχη ιδεολογία και τον πολιτισμό της εποχής. Έτσι, ο Childe ήταν ήδη σε θέση να υποστηρίξει, σωστά, την ανατολική προέλευση της ευρωπαϊκής Νεολιθικής, επειδή στην Ανατολή βρίσκονται οι άγριοι πρόγονοι των κυριότερων από τα εξημερωμένα μας είδη. Για να ερμηνεύσει, ωστόσο, την ίδια την εξημέρωση, ακολούθησε απλώς το πρότυπο του συρμού: εκείνο δηλαδή ενός απλοποιημένου «ιστορικού υλισμού», σύμφωνα με τον οποίο η εμφάνιση της οικονομίας της

παραγωγής αντιπροσωπεύει *a priori* τη μοναδική θεμελιώδη αλλαγή από την οποία εκπορεύονται όλες οι άλλες, και δεν μπορεί παρά να είναι αποτέλεσμα ενός φυσικού προκαθορισμού.

Την εποχή όμως εκείνη, υπήρχαν ήδη αρκετά διαθέσιμα στοιχεία για την ευρωπαϊκή Νεολιθική, ενώ η Ανατολή δεν ήταν γνωστή παρά μόνο μέσα από ελάχιστες ανασκαφές, στην Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία, σε θέσεις μεταγενέστερες από την 6η χιλιετία π.Χ. Οι θέσεις αυτές δεν μπορούσαν, συνεπώς, με κανέναν τρόπο να δώσουν πληροφορίες για τις πραγματικές καταβολές της διαδικασίας της νεολιθικοποίησης, η οποία είχε προηγηθεί κατά τρεις και πλέον χιλιάδες χρόνια.

Η κατάσταση όμως έχει αλλάξει. Από το 1950, οι ανακαλύψεις στην Ιερική και οι διαισθητικές συλλήψεις του Gordon Childe επανασηματοδότησαν τις έρευνες στην Εγγύς και τη Μέση Ανατολή, οι οποίες έκτοτε συνεχώς εντατικοποιούνται. Στην έρευνα έχουν συμβάλει οι εργασίες αποστολών από όλες τις χώρες, καθώς η περιοχή αυτή αντιπροσωπεύει ένα προνομιακό πεδίο για τη μελέτη της νεολιθικοποίησης, που έλκει τη διεθνή κοινότητα όσο και η ανατολική Αφρική για τη μελέτη των απαρχών της ανθρωποποίησης. Τα αρχαιολογικά δεδομένα από σπάνια και διάσπαρτα, έχουν πλέον πυκνώσει, ιδιαίτερα για τις χώρες της Συροπαλαιστίνης, οι οποίες αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

Τί γίνεται με τις θεωρητικές μας προσεγγίσεις; Εδώ κυριαρχεί πάντοτε το ίδιο «ουλιστικό» μοντέλο, εσωστρεφές και μαζί περιοριστικό. Η δύναμή του φαίνεται από το γεγονός ότι καθορίζει τα ερωτήματα που τίθενται ακόμη περισσότερο από ό,τι τις απαντήσεις. Αναζητεί πρώτα από όλα το φυσικό εκείνο γεγονός που μπορεί να παρακίνησε τον άνθρωπο να καταφύγει για την επιβίωσή του στη γεωργία και την κτηνοτροφία. Για τον σκοπό αυτό, οι αμερικανικές αποστολές που οργάνωσε από το 1960 ο Robert Braidwood συσπείρωσαν, στην Εγγύς Ανατολή για πρώτη φορά, μαζί με τους αρχαιολόγους, και πολλούς φυσικούς επιστήμονες. Επειδή, σήμερα, τα άγρια δημητριακά είναι αυτοφυή σε μια ημι-άγονη λωρίδα που περιβάλλει την «Εύφορη Ημισέληνο», από τη Νεκρά Θάλασσα ως το ιρανικό υψίπεδο (εικ. 1), ο Braidwood επέλεξε να αναζητήσει τα ίχνη των πρώτων γεωργικών πειραματισμών στο ενδιάμεσο τμήμα αυτής της λεγόμενης «πυρηνικής ζώνης»: στην περιοχή δηλαδή της οροσειράς του ιρακινού Ζάγρου. Δεν τα βρήκε όμως εκεί, ή τουλάχιστον δεν βρήκε εκεί τίποτε τόσο παλαιό όσο η Ιερική και άλλα αγροτικά χωριά που έχουν ανακαλυφθεί πιο πρόσφατα στη Συροπαλαιστίνη. Από την πρόγνυσή του θα είχε διαφύγει κάποια σημαντική παράμετρος. Η εμφανής αυτή καθυστέρηση στην εξημέρωση, παρ' όλη τη διαμόρφωση ενός ευνοϊκού κλιματικού και βοτανικού περιβάλλοντος εδώ και δεκαπέντε περίπου χιλιάδες χρόνια, έκανε τον Braidwood να διαισθανθεί την ύπαρξη μιας κάποιας αυτονομίας

των πολιτισμικών παραγόντων και της εξέλιξής τους. Δεν συνέλαβε, όμως, όλα εκείνα που θα μπορούσε να συνεπάγεται η ενδιαφέρουσα αυτή διαισθητική σύλληψη.

Από το 1970, η αγγλοσαξονική «Νέα Αρχαιολογία» επέφερε ισχυρή θεωρητική ανανέωση. Σε μια Αρχαιολογία που ήταν μέχρι τότε υπερβολικά περιγραφική, εισήγαγε τις ανησυχίες της αμερικανικής Ανθρωπολογίας για τη δημιουργία των ανθρώπινων κοινωνιών και την εξέλιξη των δομών τους. Δεν διατύπώθηκε εντούτοις τίποτε το καινούργιο σχετικά με το πρόβλημά μας. Όταν ο ένας από τους κύριους θεωρητικούς της βεβαιώνει ότι ο πολιτισμός δεν αποτελεί για τον άνθρωπο τίποτε άλλο από «το σύνολο των μη σωματικών μέσων που διαθέτει για να προσαρμόζεται στο περιβάλλον του»¹, αυτό σημαίνει ότι το περιβάλλον είναι εκείνο που έχει την πρωτοβουλία στον διάλογο. Σημαίνει ακόμη ότι οι κοινωνικές και πολιτιστικές μεταβολές πρέπει να πυροδοτούνται από το επίπεδο εκείνο του εαυτού μας που εμπλέκεται αμεσότερα με τη φύση και είναι περισσότερο ευαίσθητο στις μεταβολές της· δηλαδή, από το βιολογικό μας είναι και τις διατροφικές του ανάγκες. Αυτός ο «οικολογισμός», ο οποίος απλώς επικυρώνει την κατεύθυνση της έρευνας που σηματοδότησε ο Childe, εξακολουθεί να αποτελεί την αφετηρία των περισσότερων από τα ερωτήματα που θέτει η σημερινή έρευνα.

Ωστόσο, η συγκεκριμένη αντίληψη, που στηρίζεται σε ανεπαλήθευτες «υλιστικές» αρχικές υποθέσεις για τον ανθρώπινο πολιτισμό, αποτελεί μόνο μια παραδοχή· δηλαδή, στο πλαίσιο μιας πραγματικά επιστημονικής προοπτικής, το πολύ-πολύ μια υπόθεση προς εξέταση. Είναι γνωστό ότι τα σημαντικότερα βήματα σε κάθε επιστήμη επιτελούνται λιγότερο από τη γραμμική συσσώρευση νέων δεδομένων και περισσότερο από τις περιοδικές αναθεωρήσεις όσων από τα αρχικά της αποτελέσματα έχουν λιγότερο ελεγχθεί². Είναι μάταιο η Προϊστορική Αρχαιολογία να καλείται απλώς να επιβεβαιώσει όσα ήδη «γνωρίζουμε» από τα μέσα του 19ου αιώνα· εκτός και αν, συγχέοντας την επιστήμη με την ιδεολογία, ορίζουμε τη γνώση ως έναν ατέρμονα πολλαπλασιασμό της γεγονοτολογικής μας ενημέρωσης... Η αξία της εγκλωβισμένης αυτής γνώσης παραμένει αδύναμη για τη φιλοσοφία της ιστορίας· επειδή δεν αρκεί να προεκτείνουμε με διακεκομμένες γραμμές στο παρελθόν τις δικές μας οικονομίστικες εμμονές για να κατανοήσουμε καλύτερα εκείνο που τις δημιούργησε.

Έχουν, πάντως, ήδη αρχίσει να ακούγονται μερικές φωνές που επισημαίνουν ότι το σημερινό κυρίαρχο πρότυπο δεν ερμηνεύει τα πάντα. Στην κοιλάδα του Ιορδάνη, ο Jean Perrot ανέσκαψε, το 1955, τη Μάλλαχα, ένα χωριό κυνηγών-τροφοσυλλεκτών που προηγείται κατά δύο χιλιετίες κάθε μορφής γεωργίας και κτηνοτροφίας. Ακολούθησαν και άλλες ανάλογες ανακαλύψεις. Ένα σημαντικό κοινωνιολογικό φαινόμενο, εκείνο της ανθρώπινης συνάθροι-

σης σε χωριά, βρέθηκε έτσι έξω από το παραδοσιακό θεωρητικό του πλαίσιο, που το ήθελε συνέπεια της οικονομίας της παραγωγής. Δείξαμε έκτοτε ότι της αγροτικής οικονομίας προηγήθηκαν, επίσης, ιδεολογικές αναταραχές: ένα είδος «Επανάστασης των συμβόλων». Η Νεολιθική Επανάσταση, όταν μελετάται στον χώρο όπου γεννήθηκε ως μια αλυσιδωτή αντίδραση, στην οποία κάθε τομέας της ανθρώπινης ζωής κάποια στιγμή μεταβάλλεται, δεν φαίνεται πλέον να ακολουθεί την αναμενόμενη σειρά στη διαδοχή των αλλαγών. Ιδιαίτερα οι πολιτισμικές μεταβολές αρνούνται πεισματικά να διατηρήσουν, χωρίς παραλλαγές, τη θέση εκείνη του «εποικοδομήματος» που προέκυψε από τις οικονομικές αλλαγές. Επειδή, καμιά φορά, στην αναμενόμενη σειρά των αιτίων και των αποτελεσμάτων τυχαίνει να παρεμβάλλεται κάποια στρωματογραφική διάψευση. Όλα τούτα επιβάλλουν μια γενική επανεξέταση των διαθέσιμων δεδομένων, και όχι μια, ημέρα με την ημέρα, αναθεώρηση της υπάρχουσας θεωρίας.

Στις σελίδες που ακολουθούν θα προσπαθήσουμε να διαμορφώσουμε, μέσω αυτής της επανεξέτασης, το πρόπλασμα μιας πολύ διαφορετικής θεωρητικής επιλογής. Δεν κρύβουμε, ωστόσο, ότι η συγκεκριμένη επιλογή θα χρειαστεί περισσότερη τεκμηρίωση στο μέλλον, εφόσον τα γεγονότα που είναι σε θέση να την τροφοδοτήσουν δεν έχουν τύχει πάντοτε επαρκούς προσοχής. Είναι αλήθεια ότι συχνά δεν «βλέπουμε» παρά μόνον εκείνο που σκεφτόμαστε να ψάξουμε, και τίποτε δεν είναι αρνητικότερο, στη σχέση αυτή, από μια δογματική υπόθεση εργασίας, τόσο καλά θαμμένη στο υποσυνείδητο του ερευνητή, ώστε η αντικειμενικότητά της να μην επιδέχεται πλέον αμφισβήτηση. Αν καταφέρουμε, στην πορεία, να αποτινάξουμε μερικά από τα ισχύοντα ψευδοπρόδηλα, η εργασία που αναλάβαμε θα έχει επιτύχει τον στόχο της.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

ΔΙΑΒΑΘΜΙΣΜΕΝΕΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΜΕΘΟΔΟ ΤΟΥ ΑΝΘΡΑΚΑ-14

Γνωρίζουμε ότι από το 1950 περίπου προτάθηκαν απόλυτες χρονολογήσεις, οι οποίες στηρίζονται στην αρχή της συνεχούς αποσύνθεσης του ραδιενεργού άνθρακα (^{14}C) που περιέχεται σε κάθε οργανική ύλη. Σιγά-σιγά, μετά τον θάνατο του οργανισμού, ο ραδιενεργός αυτός άνθρακας μετατρέπεται σε μη ραδιενεργό (^{12}C). Για πολύ καιρό θεωρούσαμε ότι η ποσότητα ραδιενεργού άνθρακα που περιέχεται στην ατμόσφαιρα και απορροφάται από τους ζωντανούς οργανισμούς παρέμενε σταθερή, και ότι, επομένως, το εργαστηριακά μετρήσιμο υπόλειμμα ραδιενέργειας των δειγμάτων μπορούσε να δώσει, με μικρό περιθώριο αβεβαιότητας, το μέτρο της απόλυτης ηλικίας.

Άλλες μέθοδοι χρονολόγησης, όπως η δενδροχρονολόγηση, αποκάλυψαν στη συνέχεια ότι η ροή των κοσμικών ακτίνων που προκαλούν τον σχηματισμό του ραδιενεργού άνθρακα υπήρξε ποικίλη στη διάρκεια των χιλιετιών. Χρειάστηκε, έτσι, μια διαβάθμιση των ραδιοχρονολογιών η οποία θα συνυπολόγιζε τις συγκεκριμένες διαφοροποιήσεις. Η διαβάθμιση αυτή κατέληξε σε ακριβείς πλέον χρονολογίες «προ Χριστού», σε αντίθεση με τις προηγουμένως ισχύουσες χρονολογίες «B.P.» (*before present*) και «b.c.» (*before Christ*). Ακόμη και πολύ πρόσφατα, η απόλυτη αδυναμία να διαβαθμισθούν μόνο με τη βοήθεια της δενδροχρονολόγησης χρονολογίες τόσο πρώιμες όσο εκείνες της Νεολιθικής

της Εγγύς Ανατολής επέβαλε τη διατήρηση, για τη συγκεκριμένη περίοδο, των λεγόμενων «παραδοσιακών», μη διαβαθμισμένων χρονολογιών με βάση τον ^{14}C . Αυτές έχουν χρησιμοποιηθεί σε όλες τις μέχρι σήμερα δημοσιευμένες συνθέσεις για την Προϊστορία της Ανατολής.

Εδώ και λίγο καιρό, με τη βοήθεια άλλων μεθόδων, η διαβάθμιση είναι πλέον δυνατή ως τα 20.000 περίπου χρόνια πριν από μας. Η παρούσα σύνθεση είναι λοιπόν η πρώτη που δίνει ακριβείς χρονολογήσεις για την Εγγύς Ανατολή, στην περίοδο που εξετάζεται.

ΤΟ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕ Η ΟΜΑΔΑ ΤΟΥ MAISON DE L'ORIENT

Μια συλλογική εργασία την οποία ανέλαβε, από το 1975, η επιστημονική ομάδα του Maison de l'Orient της Λυών είχε στόχο να διαμορφώσει μια συνθετική και επίκαιρη θεώρηση της εξέλιξης του συνόλου της Εγγύς Ανατολής, από τις τελευταίες κοινότητες κυνηγών-τροφοσυλλεκτών της Ανώτερης Παλαιολιθικής ως την εμφάνιση του αστικού πολιτισμού. Η συγκεκριμένη έρευνα κατέληξε σε μια διαίρεση του χρόνου σε περιόδους άνισης διάρκειας, που καθορίστηκαν με βάση αρχαιολογικά και ραδιοχρονολογικά κριτήρια. Με τον τρόπο αυτό, καθεμιά από τις πρώτες περιόδους καλύπτει και ένα στάδιο της διαδικασίας της νεολιθικοποίησης.

Διαβαθμισμένες χρονολογίες π.Χ.	Χρονολογίες με βάση τον άνθρακα-14 B.P.	Περίοδοι του Maison de l'Orient	Δυτική Ανατολία	Κεντρική Ανατολία	Παράλια ζώνη Φοινίκη και Κύπρος	Άγονη ζώνη της νότιας Συροπαλαιστίνης Υπεριορδανία Νεγκέβ-Σινά
6000	7000 B.P.	6	Ιλιπινάρ	Χατζιλάρ	<i>ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΜΕ ΣΤΙΛΒΩΤΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ</i> Αμούκ Α-Β	<i>ΓΙΑΡΜΟΥΚΙΑΝ</i> Σάαρ Χα Γκολάν Αιν Γαζάλ
7000	7600 B.P.	5		Τσατάλ Χουγιούκ	Ρας Σάμα V Β-Α Βύβλος Αρχ. Νεολιθική	<i>Τελική PPNB της Μαύρης Ερήμου</i> Αιν Γαζάλ «PPNC»
8000	8000 B.P.	4			<i>Νεότερη PPNB</i> Σιλλουρόκαμπος Λάμπουε	<i>Νεότερη PPNB</i> Αιν Γαζάλ
8000	8600 B.P.			<i>ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΣΙΚΛΙ</i>	Ρας Σάμα VC Tell aux Scies	
9000		3				
10000	9600 B.P.			;		
10000		2			<i>ΚΙΑΜΙΑ</i> του Λιβάνου	<i>ΚΙΑΜΙΑ</i> Αμπού Μάχντι Ι (επίπεδα 5-12)
11000	10300 B.P.				Άμμοι της Βηρυτού	
11000		1			<i>ΝΑΤΟΥΦΙΑ</i> του Λιβάνου	<i>Νεότερη ΝΑΤΟΥΦΙΑ</i> του Νεγκέβ
12000	12000 B.P.				Άμμοι της Βηρυτού Σααγίντε	Ρος Ζίν Ρος Χορέσα
12000		0				;
					<i>ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΚΕΜΠΑΡΙΑ</i> Καταφύγιο Μπεργύ	

■ Απαρχές της αγροτικής οικονομίας

«Πυρήνας Συροπαλαιστίνης»		Ανατολικός Ταύρος	Συριακή Ερημος	Σιντζάρ	Ζάγρος
Ιορδάνης Δαμασκήνη	Μέσος Ευφράτης				
ΝΟΜΑΔΕΣ ; Ασκελόν Ραμάντ III	Σαμπί Αμπιάντ Αμπού Χουρέυρα 2C Νταμισλίγια	;	ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΜΕ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ νομάδες Ελ Κομ 2 «ΡΝΑ»	ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΧΑΣΟΥΝΑ	ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΜΕ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΤΟΥ ΖΑΓΡΟΥ Τζάρμο
	<i>Νεότερη PPNB</i> Αμπού Γκος Ραμάντ I-II Μπεισαμούν		<i>Νεότερη PPNB</i> Τελλ Ασσουάντ; Αμπού Χουρέυρα 2B Χαλούλα	<i>Τελική PPNB</i> μόνιμη: Ελ Κομ 2 νομαδική: Κντέρ 1	
<i>Μέση PPNB της Παλαιστίνης</i> Ιεριχώ PPNB Μούνχατα	<i>Μέση PPNB</i> Αμπού Χουρέυρα 2A Χαλούλα Μουρεύμπέτ IV B	<i>PPNB του Ταύρου</i> Τζάφερ Χογιούκ Νεβάλι Τσόρι Τσαγιονιού	<i>Νεότερη PPNB</i> Μπούκρας	<i>Νεότερη PPNB του Σιντζάρ</i> Ματζάλια	Προκεραμεικό Τζάρμο Αλί Κοκ Γκανζ Ντάρε
ΣΟΥΛΤΑΝΙΑ Ιεριχώ PPNB Νετίβ Χαγκντούντ	<i>Αρχαιότερη PPNB</i> Μουρεύμπέτ IV A Τζάαντε		<i>Νεότερη ΜΟΥΡΕΥΜΠΕΤΙΑ</i> Μουρεύμπέτ III B Σείκ Χασάν, Τζερφ ελ Αχμάρ	Τσαγιονιού (βάση)	
<i>Ιεριχώ «πρωτονεολιθική»</i>	<i>Αρχαιότερη ΜΟΥΡΕΥΜΠΕΤΙΑ</i> Μουρεύμπέτ III A	;			;
ΚΙΑΜΙΑ Ελ Κιάμ, Σαλίμπγία IX Χατούλα	ΚΙΑΜΙΑ Μουρεύμπέτ II Μουρεύμπέτ I B	Χαλλάν Τζεμί Τεπεσί		ΚΕΡΜΕΖΙΑ Κερμέζ Ντερέ	Ζάουι Σέμι Σανιντάρ
<i>Τελική ΝΑΤΟΥΦΙΑ</i> Τορ Αμπού Σιφ	<i>Τελική ΝΑΤΟΥΦΙΑ</i> Μουρεύμπέτ I A Αμπού Χουρέυρα I C				
<i>Νεότερη ΝΑΤΟΥΦΙΑ</i> Μάλλαχα ανώτ.	<i>Νεότερη ΝΑΤΟΥΦΙΑ</i> Αμπού Χουρέυρα I A-B				
<i>Αρχαιότερη ΝΑΤΟΥΦΙΑ</i> Μάλλαχα Ελ Ουάντ Χαγιονίμ	<i>Αρχαιότερη ΝΑΤΟΥΦΙΑ</i> ;	;	<i>Αρχαιότερη ΝΑΤΟΥΦΙΑ</i> του Ελ Κομ	;	ΖΑΡΖΙΑ
ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΚΕΜΠΑΡΙΑ Χαράνε	ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΚΕΜΠΑΡΙΑ		ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΚΕΜΠΑΡΙΑ		

➔ Ρεύμα διάδοσης

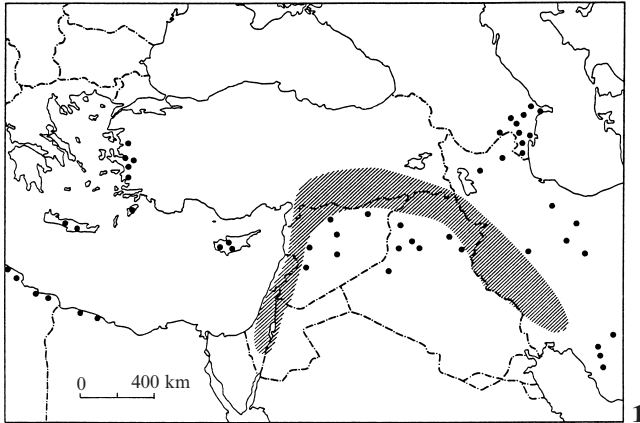
ΜΕΡΟΣ Α

Οι καταβολές της γεωργίας

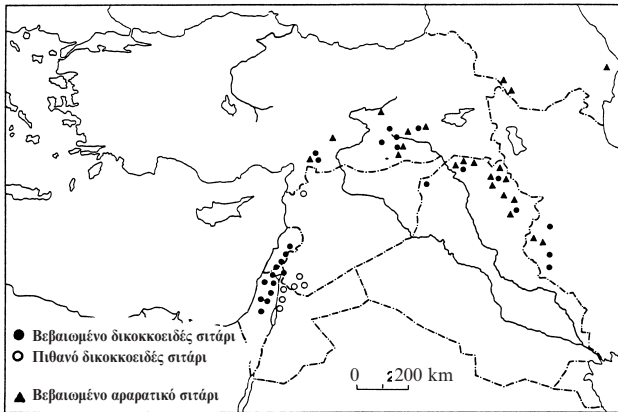
Φυσικό περιβάλλον και ανθρώπινοι πολιτισμοί στις παραμονές της Νεολιθικής Εποχής

Στην προσπάθεια ερμηνείας του πρώιμου χαρακτήρα της Νεολιθικής Επανάστασης στην Εγγύς Ανατολή σε σχέση με τις άλλες περιοχές του κόσμου, επικαλούμαστε πολύ συχνά τις εξαιρετικά ευνοϊκές φυσικές συνθήκες του συγκεκριμένου χώρου. Η περιοχή που ονομάζεται σήμερα «Εύφορη Ημισέληνος» εκτείνεται σαν τόξο που ορίζουν η Νεκρά Θάλασσα ως το ιρανικό υψίπεδο, ανάμεσα στις ψηλές κορυφές του Λιβάνου, του Αμανού, του ανατολικού Ταύρου και του Ζάγρου από τη μια πλευρά, και η εσωτερική έρημος από την άλλη. Πρόκειται για μια ενδιάμεση ζώνη ιζηματογενών πεδιάδων και λόφων, πολύ ευνοϊκή για την ανθρώπινη ζωή, η οποία καλύπτεται από μια πυκνή και συχνά δενδρώδη στέπα, με άφθονη και ποικίλη άγρια πανίδα. Στη ζώνη αυτή υπάρχουν τα περισσότερα φυτικά και ζωικά είδη που εξημέρωσαν οι άνθρωποι της Νεολιθικής: όχι μόνο τα δημητριακά – άγριο κριθάρι και σίκαλη και δυο άγρια είδη σιταριού, το αμυλώδες και το μονόκοκκο σιτάρι (εικ. 1)– αλλά και άγρια όσπρια, όπως ο αρακάς, η φακή, τα κουκιά, το λαθούρι και τα ρεβύθια. Στα άγρια ζωικά είδη συμπεριλαμβάνονται οι αίγες, οι άγριοι κριοί, οι βόνασοι και οι αγριόχοιροι, τα οποία, μεταμορφωμένα από την κτηνοτροφία, θα παραμείνουν στη βάση και της δικής μας κρεοφαγίας.

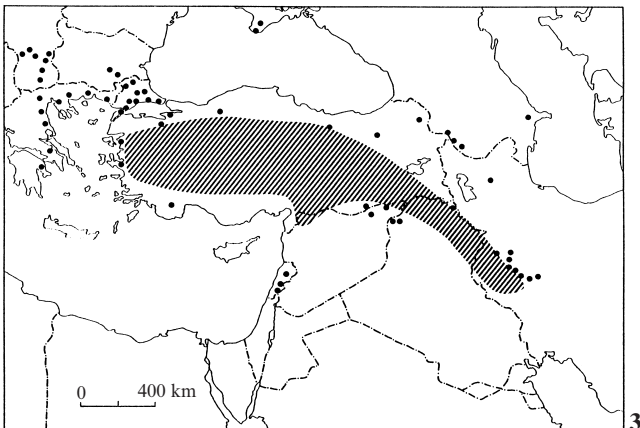
Ωστόσο, μολονότι η συγκεκριμένη συγκέντρωση των ωφέλιμων ειδών είναι από μόνη της αξιοσημείωτη, η Εγγύς Ανατολή δεν έχει, σε καμιά περίπτωση, την απόλυτη αποκλειστικότητα σε πολλά από αυτά. Το άγριο μονόκοκκο σιτάρι ξεπερνά τα Δαρδανέλλια και ξανασυναντάται στη Μακεδονία. Στην Αφρική ζει ένα είδος άγριου προβάτου που θα μπορούσε να έχει εξημερωθεί, όπως το αντίστοιχο της Ανατολής. Βόνασοι και χοίροι υπήρχαν, τις παραμονές της Νεολιθικής, σχεδόν παντού γύρω από τη Μεσογειακή λεκάνη, ενώ άγριες φακές φύονταν στην εύκρατη Ευρώπη. Τα είδη αυτά δεν μοιάζουν, εντούτοις, να εξημερώθηκαν σε καμιά από τις παραπάνω περιοχές. Ακόμη και στην Εγγύς Ανατολή, αποτέλεσαν για καιρό αντικείμενο εκμετάλλευσης με τις παραδοσιακές θηροτροφosuλλεκτικές στρατηγικές, πολύ πριν επιχειρηθεί η παραγωγή τους από τον άνθρωπο.

1

2

3

Εικ. 1. Χάρτης της σημερινής κατανομής των άγριων δημητριακών κατά τον D. Zohary.
 1: κριθάρι (*Hordeum spontaneum*).
 2: σίτος ο αμυλώδης (*Triticum dicoccoides*).
 3: σίτος ο μονόκοκκος (*Triticum boeoticum*).
 Τα διαγραμμισμένα τμήματα ορίζουν τις ζώνες στις οποίες συναντώνται μαζικά τα είδη αυτά.

Η ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗΣ

Το βιολογικό περιβάλλον δεν συνθέτει, είναι αλήθεια, τη μοναδική αιτία της αλλαγής: αποτελεί και το ίδιο τον καρπό μιας κλιματικής εξέλιξης¹. Έτσι, για παράδειγμα, τα ιδιαίτερα σημαντικά δημητριακά δεν κατόρθωσαν να καταλάβουν τη σημερινή οικολογική τους ζώνη πριν από το τέλος του Πλειστοκαίνου, εδώ και δεκαπέντε περίπου χιλιάδες χρόνια. Το γεγονός αυτό υπήρξε μια από τις συνέπειες ενός γενικότερου φαινομένου: της παγκόσμιας ανόδου της θερμοκρασίας στο τέλος των παγετωδών εποχών. Η Εγγύς Ανατολή βίωσε μια ιδιότυπη παραλλαγή τής, κατά τα άλλα, πλανητικής αυτής εξέλιξης του κλίματος. Από τη μια πλευρά, λόγω του γεωγραφικού πλάτους και της απόστασης της από τους παγετώνες, δεν γνώρισε ποτέ το δυνατό κρύο που αντιμετώπισε βορειότερα η παλαιολιθική Ευρώπη. Από την άλλη πλευρά, η πορεία της προς τις σύγχρονες κλιματικές συνθήκες υπήρξε σταδιακότερη ή, αλλιώς, λιγότερο «τραυματική» για τον άνθρωπο από ό,τι σε άλλα σημεία του πλανήτη.

Στην Ευρώπη, η άνοδος της θερμοκρασίας είχε αρχίσει είκοσι χιλιάδες χρόνια πριν από σήμερα αλλά επιβραδύνθηκε από τη διατήρηση των ψυχρών κλιματικών συνθηκών της τελευταίας παγετώδους φάσης, που είναι γνωστή ως «Würm IV» ή «Υστερη Παγετώδης». Υποθέτουμε ότι η τήξη του πολικού παγετώνα, που ως τότε κατακρατούσε τεράστιες ποσότητες νερού με μορφή πάγου, θα είχε ως αποτέλεσμα, εκτός από την ανύψωση της θαλάσσιας στάθμης και το πλημμύρισμα μεγάλων εκτάσεων κατοικημένης γης, τον πολλαπλασιασμό των παγόβουνων και τη συνακόλουθη πτώση της θερμοκρασίας του ωκεανού και των παρόχθιων περιοχών. Τότε ήταν που γνώρισε η Γαλλία το χαρακτηριστικό τοπίο της τούνδρας της Ύστερης Παγετώδους, όπου συχνάζαν τα κοπάδια των ταράνδων, και τότε επίσης ο Μαγδαλένιος πολιτισμός παρουσίασε μια αξιοσημείωτη προσαρμογή στο νέο αυτό τοπίο, συγκρίσιμη με εκείνη των σύγχρονων Εσκιμών. Ο τάρανδος, το κατεξοχήν αγρεύσιμο είδος, έγινε τότε σχεδόν οικείο στον άνθρωπο που τον ακολουθούσε στις εποχικές του μεταναστεύσεις. Η προσαρμογή αυτή υπήρξε προφανώς υπερβολικά τέλεια, γι' αυτό και δεν επιβίωσε στις νέες κλιματικές αλλαγές. Με τη νέα άνοδο της θερμοκρασίας, οι Μαγδαλένιοι προτίμησαν να ακολουθήσουν τα κοπάδια των ταράνδων στην οριστική τους υποχώρηση προς τις βόρειες πεδιάδες παρά να μείνουν στις δικές τους περιοχές. Σε μια μεσολιθική Ευρώπη εύκρατη, γεμάτη πλέον δάση, λίμνες και έλη, θα επιβιώσουν, σε μικρές, μεμονωμένες πολιτιστικές ομάδες, ανθρώπινες κοινότητες με αναγκαστικά μειωμένους πληθυσμούς, εξαιτίας της μαγδαλένιας αυτής εξόδου.

Τίποτε αντίστοιχο δεν συνέβη στην Εγγύς Ανατολή. Μεταξύ του 20000 και του 16000 π.Χ., το ψυχρό και ξηρό κλίμα της Ύστερης Παγετώδους, το οποίο έγινε αισθητό, αν και σε μικρότερη κλίμακα από ό,τι στην Ευρώπη, το διαδέ-

χθηκε μια σταθερή και απρόσκοπτη άνοδος της θερμοκρασίας. Διαφορετικές εξελίξεις χαρακτηρίζουν, αντίθετα, τη βόρεια Αφρική και τη νοτιοδυτική Ασία, περιοχές που εξαρτώνται λιγότερο από την παγκόσμια θερμοκρασία και περισσότερο από τα κυκλωνικά φαινόμενα και το καθεστώς των ανέμων, το οποίο καθορίζει με τη σειρά του το καθεστώς των βροχοπτώσεων. Οι βροχές παίζουν αποφασιστικό ρόλο στο συγκεκριμένο γεωγραφικό πλάτος. Τοπικές «κλιματικές κρίσεις»² μπορούν, κατά συνέπεια, να διαφοροποιήσουν τις επιμέρους περιοχές από την άποψη της υγρασίας. Με τον τρόπο αυτό, η Μέση Ανατολή, από τον Ζάγρο ως την Αραβική Χερσόνησο, θα μείνει σχεδόν εξ ολοκλήρου έρημη ως το 9000 περίπου πριν από μας, όχι μόνο εξαιτίας της παρατεταμένης ξηρασίας στον Αραβοπερσικό κόλπο, που αποτελούσε μια φυσική εφεδρεία υγρασίας, αλλά και λόγω της απουσίας του θερινού μουσώνα, που έφερνε τις βροχές από τον Ινδικό ωκεανό³. Δυτικότερα, αντίθετα, η Εγγύς Ανατολή διέφυγε την ξηρασία εξαιτίας των βροχοπτώσεων από τους μεσογειακούς ανέμους. Μεταξύ του 16000 και 13000 π.Χ., προέκυψε μάλιστα μια φάση πολύ υγρότερη από ό,τι η σημερινή, κατά την οποία, σε περιοχές πολύ άγονες σήμερα, όπως το Σινά, το Νεγκέβ και η Συριακή Έρημος, άνησαν οι αναρίθμητες εγκαταστάσεις των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών της Γεωμετρικής Κεμπάριας περιόδου. Όταν, στη συνέχεια, κατά τη Νατούφια περίοδο, γύρω στο 12500 π.Χ., οι κλιματολόγοι διαπιστώνουν μια ξηρή μεταβολή του κλίματος, τότε εγκαθίστανται ουσιαστικά, με μικρές αποκλίσεις, οι σημερινές κλιματικές συνθήκες.

Έτσι, οι άνθρωποι της Εγγύς Ανατολής ξεκινώντας, πριν από 12.000 χρόνια, την πορεία τους προς τον νεολιθικό τρόπο ζωής, γνώριζαν ήδη πολλές χιλιετίες εξαιρετικά ήπιων φυσικών συνθηκών. Είχαν προφυλαχθεί από τις υπερβολικά βίαιες αυξομειώσεις της θερμοκρασίας, καθώς και από τις καταστροφικές προελάσεις της θάλασσας που συνόδευσαν, αλλού, την ανύψωση της στάθμης της, αφού η ορεινή ακτογραμμή της Συροπαλαιστίνης προστάτευσε την ενδοχώρα από αυτές. Είχαν επίσης προφυλαχθεί από την επίμονη ξηρασία της Μέσης Ανατολής. Η συγκεκριμένη ευμένεια του περιβάλλοντος, όμως, δεν ερμηνεύει καθόλου τη θεμελιώδη μεταβολή που θα περιγράψουμε στη συνέχεια. Θα μπορούσε να έχει εξίσου ευνοήσει μια παρατεταμένη θηροτροφοσυλλεκτική οικονομία, χωρίς να οδηγήσει απαραίτητα στις στρατηγικές παραγωγής που ακολούθησαν. Η ιστορία του κλίματος, όπως και ο κατάλογος των εξημερώσιμων ειδών, ερμηνεύουν περισσότερο ορισμένες διαδικασίες της νεολιθικοποίησης στο μέρος αυτό του κόσμου, αλλά όχι την απαρχή της. Κατανοούμε, για παράδειγμα, καλύτερα τη σχετική καθυστέρηση του Ζάγρου και της Κάτω Μεσοποταμίας, σε σχέση με τις περιοχές της Συροπαλαιστίνης που βρίσκονται στη ζώνη κατά μήκος της Μεσογείου: η πραγματική Εύφορη Ημισέληνος χρειάστηκε χρόνο για να προωθήσει το ανατολικό της άκρο. Μια

πολύ άγρονη έκταση αποτελεί πράγματι εμπόδιο· αλλά και οι ευνοϊκές συνθήκες, στην καλύτερη περίπτωση, απλώς διευκολύνουν τις διαδικασίες. Ας εξετάσουμε τώρα πώς έδρασαν στο πλαίσιο αυτό οι άνθρωποι, ανατρέχοντας και πάλι στις τελευταίες χιλιετίες του Πλειστοκαίνου.

Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ 12500 π.Χ.

Η σπουδαιότητα της Εγγύς Ανατολής στην προϊστορία δεν αρχίζει με τη Νεολιθική. Συνδεδεμένη με την Αφρική μέσω του «αραβικού ισθμού», φιλοξένησε πριν από ένα εκατομμύριο και πλέον χρόνια τον πρώτο άνθρωπο, τον *Homo erectus*, κατά την εξάπλωσή του από το αφρικανικό του λίκνο προς την Ασία και την Ευρώπη. Από την Εγγύς Ανατολή θα πρέπει επίσης να μετακινήθηκε, με αφετηρία και αυτός την Αφρική, ο όμοιός μας, ο *Homo sapiens sapiens*, που είχε ήδη σύγχρονη μορφολογία και έχει χρονολογηθεί με ακρίβεια στο Ισραήλ (Κάφζε), στα ενενήντα περίπου χιλιάδες χρόνια πριν. Στην Εγγύς Ανατολή τού αποδίδεται η επινόηση της τεχνικής της κατασκευής λεπίδων από πυριτόλιθο, που στη συριακή όαση του Ελ Κομ τοποθετείται στην αρχή της Μέσης Παλαιολιθικής, γύρω στα 80.000 χρόνια πριν. Με την τεχνική αυτή, προκύπτουν επιμήκη υπόβαθρα, δηλαδή λεπίδες πολύ κανονικότερες από τις απλές φολίδες, κατάλληλες για την κατασκευή ορισμένων εργαλείων.

Στην Ανώτερη Παλαιολιθική, μεταξύ του 45000 και του 20000 πριν από μας, η «Ωρινιάκια της Συροπαλαιστίνης» εμφανίζει στενές αναλογίες με την αντίστοιχη της Ευρώπης, με την οποία θα πρέπει κατά συνέπεια να υπήρχαν επαφές. Αρχίζει, τότε, η διαφοροποίηση και η εξειδίκευση στα λίθινα και οστέινα εργαλεία και όπλα. Είναι ωστόσο σαφές ότι, ήδη στην Ωρινιάκια, πολύ ενωρίτερα δηλαδή από οπουδήποτε αλλού, εμφανίζεται στην Εγγύς Ανατολή ο «μικρολιθισμός», το παγκόσμιο αυτό τεχνικό επίτευγμα που ελάφρυνε τον πυριτολιθικό εξοπλισμό, περιορίζοντάς τον σε πολύ μικρά εργαλεία, τα οποία στερεώνονταν με σύνθετο τρόπο σε στελέχη από άλλα υλικά (ξύλο ή οστό). Στην επόμενη περίοδο όμως, όταν στη Δύση ανθεί ο Σολουτραίος πολιτισμός, με τα λαμπρά του επιτεύγματα στον τομέα της λιθοτεχνίας και, ήδη, στον τομέα της καλλιτεχνικής δημιουργίας, η Κεμπάρια της Εγγύς Ανατολής απέχει πολύ από όποια αντίστοιχη άνθηση. Ως τώρα, η περίοδος αυτή είναι κυρίως γνωστή από σπήλαια και βραχοσκεπές των μεσογειακών περισσότερο ακτών της Συροπαλαιστίνης και της νότιας Ανατολίας, και λιγότερο από περιοχές της ενδοχώρας: η ενδοχώρα είχε πιθανόν καταστεί πιο αφιλόξενη εξαιτίας μιας σχετικά ψυχρής και ξηρής κλιματικής φάσης⁴. Η Κεμπάρια συνεχίζει και βελτιώνει τη μικρολιθική παράδοση που κληρονόμησε: ολόκληρη σχεδόν η λιθοτεχνία της αποτελείται από λεπτές μικρολεπίδες, που αρχίζουν να απο-

κτούν γεωμετρικά σχήματα (σκαληνές μικρολεπίδες), σε μια ευθεία και συνεχή εξέλιξη η οποία θα καταλήξει, γύρω στο 15000 π.Χ., στη Γεωμετρική Κεμπάρια. Οι ανθρώπινες ομάδες μοιάζουν ωστόσο μικρές, με ταπεινή υλική παραγωγή, όπου σπανίζουν οι οστέινες εργαλειοτεχνίες και απουσιάζουν τα έργα τέχνης. Στην Εγγύς Ανατολή της περιόδου αυτής δεν φαίνεται να μαρτυρείται κανένα προχωρημένο εξελικτικό στάδιο, σύμφωνα τουλάχιστον με τα κριτήρια τα οποία χρησιμοποιούμε για να εκτιμήσουμε τους πολιτισμούς με βάση τις τεχνικές τους επιδόσεις.

Όπως δηλώνει το όνομά της, η Γεωμετρική Κεμπάρια που ακολουθεί μεταξύ του 15500 και 12500 π.Χ., χαρακτηρίζεται από την υπερβολική γεωμετροποίηση των μικρολιθικών εργαλείων, τα οποία είναι πια στην πλειονότητά τους τριγωνικά ή τραπεζιόσχημα. Η βελτίωση του κλίματος ευνοεί ευρέως, όπως είδαμε, την επέκταση του πολιτισμού αυτού σε ολόκληρη την Εγγύς Ανατολή, από τον Ευφράτη ως το Σινά και από τη Μεσόγειο ως τις οάσεις της ερήμου. Σπανίζουν πλέον οι εγκαταστάσεις σε σπήλαια και αυξάνονται κατά πολύ οι εγκαταστάσεις στην ύπαιθρο, υποδηλώνοντας έτσι την ύπαρξη ομάδων σημαντικότερων αριθμητικά και λιγότερο κινητικών από πριν: οι «καταυλισμοί βάσης» φθάνουν, σε ορισμένες περιοχές, την έκταση των 2.000 μ², με εξειδικεύσεις στις χρήσεις του χώρου της κατοικίας, που προϋποθέτουν σχετική σταθερότητα της κατοίκησης⁵. Γνωρίζουμε μάλιστα περισσότερα παραδείγματα κυκλικών υπόσκαφων οικιών, στο Χαράνε της Ιορδανίας και στο Σινά. Τέτοια «κυκλικά σπίτια» δεν ήταν μέχρι τώρα γνωστά παρά μια μοναδική φορά, στην καθαυτό Κεμπάρια, δηλαδή στο Άιν Γκεβ του Ισραήλ και στο σπήλαιο Τζίιτα του Λιβάνου. Τα σπίτια αυτά δεν είναι ακόμη αρκετά για να σχηματίσουν χωριά, προεικονίζουν όμως τα χωριά της Νατούφιας περιόδου που θα ακολουθήσει. Με ανάλογο τρόπο, στη Γεωμετρική Κεμπάρια κάνουν επίσης την εμφάνισή τους τα εργαλεία άλεσης (γουδιά), που για πολύ καιρό είχαν θεωρηθεί καινοτομία της μετέπειτα Νατούφιας.

Όλα αυτά πιστοποιούν μια προοδευτική πολιτιστική ωρίμανση, όπου η βελτίωση της εργαλειοτεχνίας συνοδεύει εκείνην του φυσικού πλαισίου της ζωής. Ότι «χαρακτηρίζει» μια περίοδο προεικονίζεται σχεδόν πάντοτε στην προηγούμενη. Η πολιτισμική άνθηση των τελευταίων κυνηγών-τροφοσυλλεκτών, όπως θα εκδηλωθεί στη Νατούφια, θα αποτελέσει το προϊόν της συνέχειας αυτής.